

УДК 94 (477) “1919”

ОТАМАНЩИНА ЯК ІСТОРИЧНЕ ЯВИЩЕ: ПОГЛЯД ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА ТА СИМОНА ПЕТЛЮРИ

Юрій МИТРОФАНЕНКО (Кіровоград)

У цій статті робиться спроба проаналізувати погляди двох лідерів Директорії на один з найсуперечливіших феноменів українського суспільного руху 1918 – 1919 рр.

Ключові слова: отаманщина, отаман, девіантність, Директорія, отаманські формування.

В этой статье анализируются взгляды двух лидеров Директории на один из самых противоречивых феноменов украинского общественного движения 1918 – 1919 гг.

Ключевые слова: атаманщина, атаман, Директория, девиантность, атаманские формирования.

This article runs about the attempt to analyse the points of view of two leaders of the Directory of the most contradicting phenomenon of the Ukrainian public development during 1918 – 1919.

Key words: atamanship, ataman, Directory, deviation, ataman's group.

Отаманщина як історичне явище Української революції доби Директорії лишається малодослідженою та контроверсійною проблемою в історіографії модерної української історії. Попри очевидну актуальність проблеми цей феномен як особливий відтинок Української революції вивчили недостатньо. Серед дослідників, які приділили значну увагу одній з найприкметніших рис доби Директорії, варто відзначити праці В. Винниченка [2], О. Вишнівського [3], М. Стахіва [18], В. Солдатенка [17], С. Литвина [9], Р. Ковалю [7], М. Середи [16]. Окремих аспектів історії отаманщини торкаються В. Лозовий [11], В. Сідак [15], П. Гай-Нижник [4], Я. Тинченко [19], М. Ковальчук [8], В. Лободаєв [10], Д. Архірейський [1].

Метою пропонованої наукової розвідки є спроба здійснити компаративістичний аналіз поглядів В. Винниченка та С. Петлюри на сутність отаманщини, її місце та значення в історії Української революції.

Джерельною базою статті є актові та нарративні джерела, зокрема, праця В. Винниченка “Відродження нації”, у якій автор значне місце відвів аналізу процесів отаманщини. С. Петлюра не написав книги, присвяченої історії Української революції, однак з виданих ним наказів, текстів публічних виступів, епістолярної спадщини можна мати уявлення про його ставлення до цього історичного явища революційної доби [13, с.518 – 521; 14; 4, арк. 40 зв].

Зазначимо, що дефініція “отаманщина” використовується автором для позначення виявів девіантного мілітарного суспільного руху, який полягав у непідпорядкуванні отаманських загонів національного спрямування

політичній та військовій владі УНР, незважаючи на її офіційне визнання. Свідомо наголошуємо на цьому, оскільки частина науковців і публіцистів укладає в концепт “отаманщина” інший зміст [7]. Вони використовують це поняття для характеристики діяльності будь-яких повстанських загонів під керівництвом отаманів, звертаючи увагу передусім на структурну одиницю, отаманський загін. Таким чином, відбулося спотворення первинного змісту дефініції “отаманщина”, що й призвело через довільне використання цього поняття до ототожнення цього деструктивного явища з повстанством, яке мало позитивний зміст.

Сучасниками та першими дослідниками феномена поняття “отаманщина” застосовувалося не для позначення організаційної форми, а для характеристики змісту діяльності повстанських частин, іноді й кадрових, які виступали проти Директорії. Зокрема, зазначалося, що подібні загони “хворіли на отаманщину“, тобто допускали вияви свавілля та невиконання наказів. Автор є прихильником первинного значення терміна “отаманщина”. Тим більше, що В. Винниченко та С. Петлюри використовували цю дефініцію для характеристики негативної діяльності військових формувань національного спрямування, які допускали свавільні дії та невиконання наказів.

Незважаючи на те, що В. Винниченко та С. Петлюра були постатями, які мали діаметрально протилежні погляди на роль отаманщини в історії Української революції, існували моменти, що були спільними для обох політиків у розумінні цього суспільного феномена. Зокрема, і В. Винниченко як голова Директорії і С. Петлюра як Головний Отаман більшою мірою причетні до генезису отаманщини. Незважаючи на значні розходження у визначенні сутності явища, вони відзначали негативний вплив отаманщини на долю національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. Лідери Директорії критикували окремих представників цього феномена, наприклад, П. Болбочана та В. Оскілка [13, с.517 – 518; 2, с.181]. В. Винниченко та С. Петлюра розрізняли отаманщину та повстанський рух як негативний та позитивний прояв української революційної стихії [2, с. 365; 13, с. 518]. До речі, це властиво й іншим учасникам національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. [3; 12] На жаль, їхня позиція далеко не завжди враховується дослідниками отаманщини та повстанського руху революційного періоду в Україні [7]. Крім того, отаманщина як деструктивний чинник негативно вплинула на політичну долю В. Винниченка та С. Петлюри, хоча Головний Отаман деякий час успішно використовував отаманські формування для реалізації власного бачення розвитку Української революції в 1918 – 1919 рр. Нарешті, отаманщина не дала змоги обом політикам реалізувати свої наміри, щоправда через вплив різних чинників.

Однак існує й ряд суттєвих відмінностей в оцінці отаманщини двома національними лідерами УНР 1918 – 1919 рр. Перша – це розуміння сутності отаманщини як історичного явища. В. Винниченко вважав отаманщину

особливим режимом військової диктатури, упровадженої С. Петлюрою ще в грудні 1918 р. С. Петлюра розумів під отаманщиною процес взаємодії Директорії з “випадковими формуваннями отаманів”. На його думку, в історії взаємодії отаманів з владою треба виокремити два періоди. Позитивний, коли було повалено Гетьманщину та не допущено поширення в УНР більшовизму. Він припадає на листопад 1918 р. – січень 1919 р. Другий – негативний, коли керівники отаманських формувань виявляли “інтенції до переворотів” та проводили деструктивну діяльність, виступаючи проти Директорії [13, с.517-518].

Друга відмінність полягає у підходах до використання отаманщини для розвитку революційних процесів в УНР після перемоги над Гетьманщиною. Наприклад, В. Винниченко як голова Директорії намагався негайно підпорядковувати військові формування політичній владі та обмежити права отаманів, наданих їм в умовах антигетьманського повстання для встановлення влади Директорії на периферії. Він закликав приборкати отаманщину, тобто керівників самочинних та слабо координованих отаманських формувань, які мали відмітну ідеологію та стратегію, уживши для цього найсуворіших заходів. Саме в діях “безконтрольних та безвідповідальних отаманів” В. Винниченко вбачав найбільшу загрозу для Української революції вже на початку 1919 р [2, с.185]. Тому й пропонував негайно, при перших виявах невиконання наказів, покарати винних та позбавити отаманів права керувати територіями, передавши владу виборним органам. В. Винниченко вимагав від С. Петлюри як Головного Отамана покарати тих ватажків, які перешкоджали діяльності місцевих органів влади, діяли всупереч постановам Директорії та Ради Міністрів [2, с. 179 –184].

Однак С. Петлюра вбачав в отаманах потенціал та надію Директорії. На його думку, отаман як народний ватажок персоніфікував “душу козацьку” й був кращим командиром для молодого революційного війська, ніж талановитий генерал”. Він мислив, що молоде революційне національне військо “не можна творити трафаретами регулярщини, забуваючи про вимоги часу та історичні ситуації” [13, с. 518]. Саме тому намагався використовувати при розбудові армії отаманські загони, за його визначенням “випадкові формування”, які утворилися під час боротьби з Гетьманщиною [2, с. 518].

Крім того, на прикладі отаманів С. Петлюра збирався розв’язати кадрову проблему, яка виникла після усунення від влади колишніх офіцерів та членів гетьманської адміністрації. Під час виступу на засіданні Надзвичайної сесії Київської губернської народної ради 30 грудня 1918 р. він зазначив: “Коли у мене на фронті не було отаманів у війську і я бачив, що роботу отамана може виконати прапорщик, я робив отаманом прапорщика. Коли не було сотника, я робив старшиною фельдфебеля. Так нам треба робити і в адміністративній галузі” [4, арк. 40 зв].

На думку, В. Винниченка С. Петлюра використав отаманщину для втілення в життя власних політичних амбіцій. До речі, особисто Головний

Отаман не спростовував цей закид свого колишнього соратника та опонента. С. Петлюра визнавав, що свідомо використав отаманщину, яка була породженням певних історичних обставин, для реалізації власної політичної програми. Її мета полягала в недопущенні поширення в Україні більшовизму, до чого прагнув В. Винниченко.

Доказом успішного застосування С. Петлюрою отаманщини є ситуація, яка склалася після завершення роботи найвищого законодавчого органу УНР – Трудового Конгресу. Трудовий Конгрес відкинув систему рад, запропоновану В. Винниченко, проте він і не ухвалював рішення про передачу влади отаманам. Однак вона переходила до них автоматично як до представників реальної влади. Склалася ситуація, яку влучно охарактеризував В. Винниченко: “У той час поки Директорія виробляла основні засади своєї політики на Україні вже сформувалася нова система влади, новий режим, який базувався на владі отаманів, які вирішували військові, соціальні, політичні, національні справи” [2, с. 182].

Підтвердженням слів В. Винниченка виглядає своєрідне тлумачення С. Петлюрою рішень Трудового Конгресу щодо програми наступних дій, а також її виконавців: “Трудовий Конгрес завершено, він висловив довіру та вдячність Директорії. Конгрес залишає на майбутній час Директорію, доручивши їй організацію оборони України від ворога та захист незалежності У. Н. Р. У своїй постанові Конгрес кличе отаманів та армію до роботи. Конгрес більшістю висловився проти совдепів. Всяка агітація за них розвалює нашу молоду республіку і не повинна допускатися” [6].

Після цього В. Винниченко усвідомив, що втратив вплив на керування процесами в УНР, тому ультиматум представників Антанти про свій вихід зі складу Директорії використав як привід для відставки. На перші ролі в Директорії висунувся Головний Отаман С. Петлюра. Згодом В. Винниченко саме отаманщину назвав головною причиною ліквідації моделі ефективної організації влади, яка поєднувала б національні та соціальні інтереси української нації. Безпосередніми винуватцями були С. Петлюра та реакційні отамани [2, с. 195 – 196].

Цікаво, але згодом і сам С. Петлюра визнав отаманщину непоборною силою, яка не давала змоги реалізувати заплановане, що призвело до поразки Директорії. Щоправда, на відміну від свого опонента, він назвав інші причини трансформації отаманщини з опори своєї влади в деструктивну силу. На думку Головного Отамана, цей феномен був породженням історичних обставин, до яких додалися психологічні й ментальні чинники, притаманні колишнім повстанським ватажкам: авантюризм та амбітність. Він наголошував, що багато хто з отаманів неправильно розумів його наміри або використовував надані йому повноваження для реалізації егоїстичних або вузькокорпоративних інтересів [13, с.518].

По-різному В. Винниченко та С. Петлюри оцінили місце отаманщини в історії національно-визвольних змагань. В. Винниченко одним з перших

привернув увагу до феномена отаманщини. Він навіть виокремив її в один негативний для УНР період, котрий охарактеризував як панування безконтрольності, безвідповідальності, жорстокості, відсутності спланованої програми розбудови української державності. Система, при якій отамани верховодили згори-донизу, незважаючи на рішення, що приймалися вищою владою, призвела до втрати широкої соціальної бази підтримки Директорії й стала головною причиною поразки Української революції 1919 року. Отже, склалася своєрідна форма військового-диктаторського режиму, який ліквідував демократичні здобутки УНР. Засновником отаманщини він уважав Симона Петлюру, бо той виступив проти підпорядкування армії політикам. Незважаючи на певну суб'єктивність оцінок, підходи до проблеми В. Винниченка не втратили актуальності для дослідників. Натомість акцентування уваги на проблемі отаманщини сприяли розгортанню подальшої дискусії, спонукали до пошуків нових джерел для перевірки запропонованих автором суджень.

Погляди С. Петлюри на історичне значення отаманщини відрізнялися від думок свого опонента. У цілому, критично оцінюючи отаманщину, він підкреслив, що на певному етапі вона була корисною для Української революції. Щоправда, не пояснив, у чому саме. Дозволимо припустити, що користь отаманщини він убачав саме в ліквідації намірів В. Винниченка запровадити в УНР систему “трудоих рад”, які Головний Отаман уважав поширенням більшовизму. Будучи підлеглим В. Винниченку, а також поступаючись йому ораторськими здібностями та авторитетом у політичних колах, С. Петлюра здобув популярність серед війська, основу якого становили саме отаманські формування. Більшість з них були противниками експериментів В. Винниченка й визнавали першою особою в державі саме С. Петлюру, що й висунуло того на перші ролі в Директорії. Фактично, це була друга перемога С. Петлюри над своїми політичними опонентами за допомоги отаманських формувань. Він і надалі збирався надавати підтримку повстанським ватажкам. Але невдовзі отамани виступили вже проти політики самого С. Петлюри. Саме тоді Головний Отаман був змушений розпочати боротьбу з отаманщиною, яка виокремилася з повстанського руху в цілком своєрідне явище.

Оцінка С. Петлюрою отаманщини як історичного феномена має надзвичайно важливе значення для істориків. Отаманщина була прикметною рисою військово-політичного життя УНР протягом усього 1919 р., періоду перебування С. Петлюри при владі, тому він мав можливість досить ґрунтовно оцінити її.

Для С. Петлюри отаманщина була одним з інструментів при організації військової та внутрішньої політики. На відміну від своїх критиків, він не вважав, що ця форма девіантного суспільного руху відіграла суто негативну роль в історії визвольних змагань. При оцінці цього явища С. Петлюра намагався бути об'єктивним, наводячи як позитивні, так і негативні наслідки

отаманщини. Хоча й суперечливою виглядає його думка про користь цього явища для процесів українського державотворення в період 1918 – 1919 рр., однак при цьому необхідно враховувати особисті мотиви. Недопущення втілення в життя ідеї “трудоx рад” В. Винниченка він уважав основним здобутком своєї діяльності в січні – лютому 1919 р. У подальшому С. Петлюра визнав негативний вплив отаманщини на процеси боротьби за збереження незалежності, а також власну неспроможність подолати її шкідливі вияви та наслідки.

Отже, зіставлення поглядів В. Винниченка та С. Петлюри на отаманщину уможливує глибше зрозуміти місце цього суспільного феномена в історії національно-визвольних змагань у 1918 – 1919 рр. Щоправда, оцінкам обох національних лідерів властива суб’єктивність, а наведені аргументи та висновки викликають неоднозначне трактування й потребують ретельної верифікації. Проте неупереджений аналіз поглядів керівників Директорії, виявлення подібностей та суперечностей у їхніх оцінках сприятиме об’єктивному системному аналізу отаманщини як складного історичного явища.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архірейський Д. Поняття “отаманщина” у контексті досліджень Української революції 1917 – 1921 рр. // IV наукові читання, присвячені пам’яті Д. П. Пойди. – Д: Вид-во ДНУ, 2002. – С.140 – 144.
2. Винниченко В. Відродження нації. В 3 Ч.– К.: Видавництво політичної літератури, 1990. – Ч. 3. – 542 с.
3. Вишнівський О. Повстанський рух та отаманія. – Детройт, 1973. – 62 с.
4. Гай-Нижник П. Отаманщина в період Директорії УНР: соціальна база, роль і місце в національно-визвольній боротьбі // Література та культура Полісся. – Вип. 50. – Ніжин: Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2010. – Режим доступу до журн: [http:// hai-nuzhnyk.mylivepage.com](http://hai-nuzhnyk.mylivepage.com).
5. Державний архів Київської області (ДАКО). – Ф. Р – 2798 (Канцелярія Київського Губернського Комісара УНР). – Оп. 1. – Спр. 36. – 80 арк.
6. Друг народа. – 1919. – 23 січня.
7. Коваль Р. Повернення отаманів Гайдамацького краю. – К.: Діокор, 2001. – 288 с.; Коваль Р. За волю і честь. – К.: Діокор, 2005. – 404 с.
8. Ковальчук М. Симон Петлюра та військова опозиція в армії УНР 1920 – 1921 рр. // Український історичний журнал . – 2005 . – № 1. – С. 97 – 108.
9. Литвин С. Феномен отаманщини в українській історіографії // Воєнна історія. – 2006. – № 4-6. Режим дост. до журн.: http://warhistory.ukrlife.org/4_6_06_1.htm
10. Лободаєв В. Революційна стихія (Вільнокозацький рух в Україні 1917 – 1918 рр.). – К.: Темпора, 2010. – 672 с.
11. Лозовий В. Українська революція та українська ментальність (1917 – 1921 рр.) // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку”. В 2 Т.– Кам’янець – Подільський, Київ, Нью-Йорк, Острог, 2006. – Т. 2 – С. 248 – 254.
12. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. – В 3 Т. – К.: Темпора, 2003.– 608 с.

13. Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи. В 4-х Т.– Нью-Йорк, 1979. – Т. 2. – 425 с.
14. Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи. В 4-х Т/ Упорядн. В. Сергійчук. – К.: П. П. Сергійчук М. І., 2006.– Т.4. – 704 с.
15. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан : трагедія українського державника.– К.: Темпора, 2004. – 416 с.
16. Серeda М. Отаманщина. Отаман Біденко // Літопис Червоної Калини – 1930. – Ч. 6. – С. 17 – 20.
17. Солдатенко В. Винниченко і Петлюра : політичні портрети революційної доби. – К.: Світогляд 2007. – 621 с.
18. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. У 8 Т.– Торонто, 1968.– Т.2. – 248 с.
19. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917 – 1921) : Наукове видання. – К., 2007. – 536 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Митрофаненко Юрій Станіславович – здобувач кафедри історії України Дніпропетровського Національного університету імені Олеся Гончара, учитель історії Первозванівської ЗШ І – ІІІ ст.

Наукові інтереси: проблеми селянського повстанського руху в Україні в період Української революції 1917 – 1921 рр.

УДК 930.1(94.477)“1917“

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО В МЕМУАРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ.

Владислав ПАРХОМЕНКО (Миколаїв).

У статті автор на підставі спогадів представників різноманітних політичних сил доби української революції аналізує проблеми висвітлення зовнішньої політики Гетьманату П. Скоропадського в мемуарній літературі.

Ключові слова: зовнішня політика, Гетьманат, мемуарна література.

В данной статье автор на основе воспоминаний представителей различных политических сил периода украинской революции анализирует проблемы освещения внешней политики Гетманата П.Скоропадского в мемуарной литературе.

Ключевые слова: внешняя политика, Гетманат, мемуарная литература.

The article based on the memoirs of representatives of various political forces in the days of the Ukrainian revolution, examines the problem of coverage of foreign policy Hetmanat Skoropadsky in memoirs.

Key words: foreign policy, Getmanat, memoir literature.

Мемуарна література, на відміну від більшості інших типів джерел, містить у собі комплексно поєднані складові: об'єктивну історичну